

¹Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. – К., 2000. – С. 157; ²Срмаленко С. Динаміка літературних норм. // Najnowsze dzieje jezykow slowianskich. Українська мова. – Opole, 1999. – С. 225; ³Тараненко О.О., Брицян В.М. Українсько-російський словник (сфера ділового спілкування) / За ред. О.О.Тараненка. – К., 2000. – С. 150.; ⁴Ганцов В.М. Проблеми нашої літературної мови // Мовознавство. – 1990. – №3. – С. 70; ⁵Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. – К., 1999. – С. 312; ⁶Тараненко О.О. Мовна ситуація і мовна політика часів "перебудови" та державної незалежності України (кінець 80-х – 90-ті роки) // Najnowsze dzieje jezykow slowianskich. Українська мова. – Opole, 1999. – С. 65.

Л.І.Шевченко, канд. філол. наук

НЕСВІДОМЕ СТРУКТУРОВАНЕ ЯК МОВА. ЛІНГВІСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЖАКА ЛАКАНА

До знакової роботи "Інстанція букви в несвідомому, або Доля розуму після Фрейда", присвяченої "літері, букві" й адресованої філософському гуртку Федерації студентів-мовників¹, французький інтелектуал Ж.Лакан обрав не менш знаковий епіграф із записних книжок Л. да Вінчі:

"Сповіті немовлята

О морські міста! На стогнах ваших
Я бачу громадян, жінок і чоловіків, чії
руки і ноги туго зв'язані міцними путами,
Зв'язані людьми, котрі не зрозуміють
вашої мови, і лише між собою
зможете ви сльозними скаргами, зітханнями
і благаннями оплакувати ваші муки
і втрачену вами свободу. Бо ті, хто
зв'язав вас, не зрозуміють вашої мови, як
і ви не зрозумієте їх"².

Буква, текст, мова, мовлення, мовна структура, шифтер, письмо, значення, денотат, конотат, метафора, метонімія, фонема, артикуляція, таксема, семантема – лінгвістичні категорії, що дістають у теорії Ж.Лакана концептуальну окресленість, системність і персоніфіковану інтерпретативну заданість.

Актуалізуючи позицію З.Фрейда щодо особливого значення мови для характеристики несвідомого ("Кожна третя сторінка зібрання творів Фрейда має філологічні покликання, на кожній другій ви знайдете логічні висновки, і буквально скрізь присутнє діалектичне

© Л.І.Шевченко, 2001.

сприйняття досвіду, в якому аналіз мови відіграє тим більшу роль, чим безпосередніше задіяне в цьому досвіді несвідоме")³, Ж.Лакан аргументує такий підхід передусім методологією і фактологією лінгвоструктуралістів, а також науковою інтерпретацією естетично рафінованого пошуку французького літературного авангарду.

Лінгвістичний контекст є базисною субстанцією Ж.Лакана, що зумовлює векторність пошуку дослідника від екзистенційно-феноменологічного аналізу 30-40-х рр. сутності "образу", "уявного", "суб'єкта", "історичності" – до формування у 50-60-х рр. концепції "структурного психоаналізу", яка спирається на пізнання ролі мови та символу в структурі несвідомого, глибинного занурення у мову, незрозумілу поверхнево, для інших.

Саме із середини 50-х рр. структуралізм визначається як універсальна методологія в гуманітарних науках Європи, передусім Франції, хоча у філології, де структуралізм вперше дістав методологічне обґрунтування і зреалізувався як продуктивний напрямок насамперед мовознавчого аналізу, на цей час вже інші лінгвістичні методології набувають актуальності (хоча і в 70-х рр. В.Звєгінцев зазнає критики після виходу книги "Язык и лингвистическая теория", що у полемічній формі обстоює ідеї та пошук новітніх дослідницьких методологій, зокрема структуралізму)⁴.

Структуралізм 50-60-х рр. є епістемологічним відштовхуванням від застиглої традиції, неспівмірної часові, від описовості, від механістичного накопичування фактів в ім'я фактів. Теоретик Р.Барт і практик Ф.Соллерс у знакових тезах проголошують: "... в літературі ХІХ ст. фактично скінчилося на 60 років пізніше, бо тільки у 60-і рр. було подолано наївну й інструменталістську концепцію мови"⁵.

Саме до цього часу Ф.Джемсон відносить висхідну західного структуралізму як *масового* руху, що може бути датований публікацією "Печальних тропіків" К.Леві-Стросса у 1955 р. і, відповідно, вершинними в цій методології подіями – заснуванням часопису "Тель Кель" у 1960 р., публікацією "Мислення дикунів" К.Леві-Стросса у 1962 р., появою трьох головних праць Ж.Дерріда: "Про граматику" (1967), "Письмо і розрізнення" (1967), "Розсіювання" (1967), і найголовнішою – виходом у 1966-1967 рр. "Текстів" Ж.Лакана, що стали "легендарними"⁶.

Несвідоме структуроване як мова – ідея, теоретична засада, сформульований *a priori* принцип Ж.Лакана, аналізу й аргументації якого присвячені роботи, що справили чи не найбільший вплив на постмодерне епістемологічне представлення як синтез пошуковості в лінгвістиці та психоаналізі – "Тексти" (1966), "Функції мовлення і поле мовлення та мови в психоаналізі" (1953), "Семінари Жака Лакана" (1973-1986) та ін.⁷

Мова для Ж.Лакана є не об'єктом спеціального лінгвістичного спостереження, а фактологією, аргументом від дослідницької парадигми реконструкції знакових форм психічного, пізнання його глибинної сутності. Людські пристрасті, бажання, психічні стани, на думку французького дослідника, відображають існуючий символічний порядок, виявлений саме у формі слова. Характеризуючи сутність роботи "Інстанція букви в несвідомому, або Доля розуму після Фрейда", вчений застерігає, що "її справжнє місце знаходиться між письмовим й усним мовленням – десь на півдорозі"⁸. І звідси текст, який цікавить автора, є реконструкцією глибинних символічних форм свідомості.

Ж.Лакан акцентує увагу на дефінітивному окресленні операційних категорій, і "письмо" як вихідна складова теорії "характеризується, по суті справи, пануванням тексту", що призводить до необхідності "входу в цей текст". Так постановочно актуалізуються слова Л.даВінчі про тих, хто зв'язавши нас зовнішніми формами мови, регулятивами й значеннями мовних даностей, того, що лежить на поверхні, не розуміють нашої внутрішньої мови, як і ми не розуміємо їх.

Ж.Лакан "входить у текст" і, свідомо не спрощуючи проблеми, декларує готовність до складності входу, оскільки внутрішній парадокс полягає у пошукові через письмо того, що в даному разі є "зовсім не письмом"⁹. Отже, в концепції дослідника логічно корелюються лінгвістична й психічна сутності внутрішніх ритмів інтелекту. Твердження про мовно-психічні дослідницькі паралелі підкреслює і Ж.Лакан, покликаючись на авторитет З.Фрейда, що до останніх днів наукової діяльності наполягав на першочерговій важливості лінгвістичної кваліфікації для аналітиків, оскільки саме *universitas litterarum* вважав ідеальним місцем для психоаналітичних спостережень.¹⁰

"Несвідоме, що висловлює істину про істину, структуроване як мова, і коли я вчу вас цьому, я висловлюю істину про Фрейда, який дозволив істині висловитися під виглядом несвідомого"¹¹.

Теоретичні тези Ж.Лакана є узагальненням психоаналітичної практики, і це шлях до сутності мови від її функції. Правомірність таких дослідницьких ситуацій та узагальнень підкреслив ще Е.Бенвеніст, зауваживши: "... починаючи з констатації душевного розладу до видужання все відбувається ніби поза будь-якою сферою матеріального"¹², проєктується у сферу мовних маніфестацій.

Звідси акцентована увага до мови, її структури, знакової та символічної природи, що підкреслено і наголошено в тезі про неможливість розуміння чистого домовного несвідомого. У метафоричному викладі Ж.Лакана "з цікавістю спостерігаємо крутий поворот щодо символізації мови, який відбувається в *int. j. Psychoanal.* – так і бачиш їх вологі пальці, що гортають фоліанти Сепіра та Єсперсена ... І як взагалі сучасний психоаналітик може не відчувати всієї важливості доторку до мовлення – мовлення, що надає його досвіду й інструментарій, і межі, і матеріал, і навіть гомін невідомості, яка його оточує?"¹³.

На думку Ж.Лакана несвідоме як сукупність інстинктів не відповідає науковій істині – у несвідомому спостерігає дослідник цілсну мовну структуру.

Звідси думка про необхідність психоаналітичного відторгнення свідомості від зовнішнього світу та зведення людського буття до серії мовних виявів. Ж.Лакана передусім цікавить досвід, що протистоїть тому, аби розуміти "Я" як центроване на систему "сприйняття – свідомість", організовану принципом реальності, досвід, на основі якого будується сцієнтистський забобон"¹⁴.

Так дослідник формулює антитезу традиційній філософії, де "свідомість – сприйняття" є вихідними постулатами епістемологічного аналізу. Ж.Лакан відштовхується від сцієнталізму як абсолюту дослідницької традиції, об'єктно виділяє "мовні вияви" – центральні в аналізі, що знайшло відображення в його докторській дисертації "Про параноїдний психоз і його відношення до особистості".

У термінології Ж.Лакана "несвідоме" – це мова "Іншого" (*autre*), полісемантична категорія (часто абсолютизована в імені батька) співвіднесеності з правилом, законом, а також місцем культури, де відбу-

ваються "пригоди індивідуальних бажань". Психоаналітичний дискурс визначає "несвідоме" як домовне, плинне, неокреслене, а увялення про несвідоме виявляє у формі снів, бажань чи розмов про них.

У такому разі "буква" (як об'єкт – текст) "є тим матеріальним носієм, що його кожний конкретний дискурс запозичує у мові"¹⁵. (Експресивне зауваження Ж.Лакана: "Але як нам треба тут розуміти цю букву? Та так і розуміти, буквально"¹⁶).

Універсальність дефініції передбачає одночасно понятійну відстороненість від аналогій між мовою і різними соматичними та психічними функціями, що надаються мові суб'єктом мовлення.

Мова з її структурою, на переконання Ж.Лакана, виникає раніше, ніж конкретний суб'єкт на певній стадії свого розумового розвитку в неї входить¹⁷. Мова, у такій постановці, є інтелектуальним універсумом, абсолютною інтенцією пізнавальних можливостей людини, і вона не тотожна персоніфікованому мовленню, зреалізованому як набута, вторинна щодо мови можливість.

Суб'єкт, як справедливо твердить дослідник, може виявитися рабом мови (як деперсоніфікація інтелектуального "я", зреалізованого у мовленні), але ще більше він є рабом дискурсу, у рухові якого місце людини – хоч би й лише у формі власного імені – визначено від народження.

Аналізуючи психологічну диспозицію категорій "мова – суб'єкт – власне ім'я – традиція", Ж.Лакан формулює загальну тезу про "найсуттєвіший вимір досвіду", що задається традицією, яка виникає в дискурсі. "Традиція ця створює базу елементарних структур культури задовго до того, як у них вписується драма історії"¹⁸. А отже, перестановки, трансформації, зміни і зміщення, навіть якщо ми вважатимемо їх несвідомими, неможливі без комбінаторики, дозволеної мовою.

У колі новітніх різновекторних увялень і дискусій про мову та традицію, мову та її функції, мову як конкретно-історичну даність і гіпотетичну можливість розвитку, мову як досконалу/недосконалу системно-структурну субстанцію і можливості регулятивного впливу на неї, ідеї Ж.Лакана логічно визначають несподіваний дослідницький ракурс лінгвістичного спостереження: "етнографічна дихотомія природи і культури повинна при описі людської участі звільнити місце трихотомії природи, суспільства і культури, при

цьому остання цілком може бути зведена до мови¹⁹. Цивілізаційний аргумент Ж.Лакана полягає у принциповій відмінності людського суспільства від інших природних живих систем завдяки мові. І що важливо, *суспільство* – акцентована складова трихотомії Ж.Лакана – є обов'язковим компонентом аналітичного опису несвідомого. Суспільна ж складова в лінгвістичному аналізі настільки очевидна і присутня об'єктивно, фактологічно, що не потребує докладної аргументації, хоча, як це не парадоксально, і досі виникає як неоднозначно трактована проблема у мовознавстві.

В акцентуації особливого місця теоретичного мовознавства в системі епістемологічних розробок Ж.Лакан іде далі, стверджуючи, що новітнє перегрупування наук, що передує, як правило, "революції в свідомості, взяла на себе саме лінгвістика"²⁰. (Одночасно дослідник розмежовує та протиставляє універсальні підходи теорії комунікації до синонімізації моделей та компонентів живих мов з абстрактними кодами і гіпотетичністю узагальненої семіології)²¹.

Інтерпретаційна модель мови, запропонована Ж.Лаканом, спирається на витоки алгоритму лінгвістики, що його дослідник моделює за ідеями Ф.де Соссюра: S/s, де S – означуване, s – означене, риска, що їх роз'єднує – графема, що символізує несвідоме (сховище означених) і свідоме мовлення (система означуваних). Означуване визначається позицією над означеним, і саме цей алгоритм є продуктивним у сучасній лінгвістиці, в її різних школах і напрямках. Лаканівська концепція знака конструктивно втілена як інтелектуальна операціональна форма і в європейському структуралізмі (Р.Барт, Ю.Кристева та ін.).

Очевидно, що витоки такої формули беруть початок у психоаналітичній практиці, де еліпсис є доміантною формою мовного спілкування невротика, а розрив між означуваним й означеним – форма представлення мови без змістового насичення. Проте узагальнення Ж.Лакана інтегровані в загальну теорію пізнання і тим важливі для філології.

Характерним для Ж.Лакана є шанобливий уклін неординарності Ф.де Соссюра, виданому його учням "Курсу загальної лінгвістики" – "публікації основоположної для розповсюдження вчення гідного цього імені, тобто такого, що дозволяє судити про себе лише за своїми власними законами"²².

Проблематика лінгвістики в сучасному світі об'єктивно визначається розумінням диспозиції означуваного й означеного та теоретичним аналізом їх взаємозалежності. Для Ж.Лакана – це моделювання та пізнання несвідомого у формах мови.

Справді, вихідне розрізнення виходить за межі ще античної дискусії про довільність мовного знака, оскільки така дискусія заперечує, передусім у номінації, кореляцію між словом і предметом.

У функціонуючій мові як системі не існує значень, що не відсилали б до інших значень. Аксиоматичною у мовознавстві є теза про потенційну багатозначність будь-якого слова, що гіпотетично (а текстово – у численних реалізаціях) декларує семантичну перехрещеність номінацій. А отже, не існує мови, що нездатна охопити сферу означуваного, оскільки, як справедливо твердить Ж.Лакан, саме існування мови передбачає задоволення будь-яких потреб. Істинність номінації не в окресленні будови речі, а в моделюванні *концепту*, що з простою, буквальною номінацією не має нічого спільного. Або, у метафоричному викладі Ж.Лакана, "річ (*chose*), зведена до імені, розщеплюється на два променя, що розходяться, – *причини (cause)*, в якій вона сховалася в нашій мові, і *ніщо (rien)*, забутого в скинутій ним латинській сукні (*rem*)"²³.

Лінгвіст, що звернеться до ідей Ж.Лакана, неодмінно спостереже близькість його позиції принципам сучасного термінознавства, де ідеальна семантична абстрагованість концепту є домінантою в терміні. Послідовне теоретичне обґрунтування в лінгвістиці і певна паралельність засад з ідеями Ж.Лакана спостерігається у працях О.О.Реформатського цього ж періоду²⁴, який розрізняє два аспекти функціонування термінів – "лексис" та "логос", де "лексис" – місце терміна в термінології, а "логос" – модель аналізу терміна, в основі якої – віднесеність до певної понятійної системи. Саме "логос" потребує серйозної уваги мовознавців як найменш досліджена складова терміна і як актуальна проблема становлення і розвитку сучасного апарату когнітивної лінгвістики. Обґрунтування засад тезаурусного моделювання термінології²⁵, що пов'язано з активними процесами в розвитку інтелектуальних комунікативних систем і, найперше, стильовою диференціацією і стильовим нормуванням як аспектами інтелектуалізації літературної мови, визначає новітні

напрямки термінознавства, де "означуване" й "означене", "лексис" і "логос" конкретизуються в системі мовних виявів.

Мовлення Ж.Лакана порівнює з колесом млина, за посередництвом якого бажання безперервно виявляються, повертаючись у систему мови. Слово в такому дискурсі не просто дорівнює речі, а є реальнішим від речей, вимовлене, воно визначає долю речей.

Іронічна полеміка Ж.Лакана спрямована проти логічного позитивізму (зокрема О.І.Річардса і його роботи "Менціус про розум"), пошуків смислу, чи *meaning of meaning*. У метафорі поїзда, що підходить до вокзалу і дітей, які дивляться у вікно, Ж.Лакан фокусує ідею: "Дивись, – каже хлопчик, – ми приїхали в Дами". – "Неправда, – відповідає сестричка, – ти що, не бачиш, що ми приїхали в Пани?"²⁶ Синонімізуючи рейки з ризикою в модельованому алгоритмі Ф. де Соссюра, французький дослідник унаочнює позицію означуваного й означеного, і не можна не побачити того "джерела світла, промені якого відкидаються означуваним у приєднанні незавершених значень"²⁷.

Формальна структура значення виявлена в артикульованості. А отже, за Ж.Лаканом, одиниці артикульованого значення відповідають подвійним умовам: як елементарні диференційні елементи – фонемі – вони виконують функції і розрізнення, і взаємопроникнення. Виявляючись у буквах, фонемі локалізують в своїх основних рисах структуру означуваного. А здатність поєднуватися відповідно до строго окреслених законів визначає топологічний субстрат, який Ж.Лакан іменує "означуваним ланцюжком". "Такими є структурні умови, що визначають – граматично – порядок конституйованих взаємопроникнень означуваного аж до надфразових єдностей і, лексично, порядок конституйованого злиття означуваного аж до утворення мовленнєвих зворотів"²⁸.

Так Ж.Лакан моделює і теоретично обґрунтовує універсальну модель "означуваного ланцюжка", що в сучасній лінгвістиці засадничо співвідносна з синтагматичним, текстовим, комунікативним аналізом.

Соссюрівське розрізнення "мови – мовлення", акцентована увага до останнього як функції, реального життя мови визначають позиції Ж.Лакана, що є актуальними для сучасного мовознавства: "... еталоном будь-якого пошуку значення є винятково співвідношення означуваних. Це прекрасно виявляє поняття "використання" так-

семи чи семантики, яке відсилає до контекстів, котрі на порядок вище від одиниць, що нас цікавлять"²⁹.

Проте одночасно значення у психолінгвістичній аргументації Ж.Лакана не виводиться за межі лексичного та граматичного рівнів, оскільки "означуване за своєю природою завжди передусім смислові і ніби розстидає перед ним свій власний вимір."³⁰ Обірвана фраза, як фактологічне доведення дослідника, не є поза смислом, але швидше провокує очікуване, ніж його репрезентує.

Мовленнєва, текстова, синтагматична аргументація Ж.Лакана як доведення першості мови в диспозиції "слово – смисл" постановочно й операціонально збігається з семасіологічною та стилістичною проблематикою. Зауважимо, проте, що суть і значення цієї аргументації залишається поза увагою лінгвістів. У напрямку ж моделювання картини світу структурно-психоаналітична естетика Ж.Лакана дозволяє заглибитися не лише у парадигмальне конструювання, а в смисли, тому що смисл "наполягає" на собі саме в ланцюгу означуваних, і жоден з окремих елементів цього ланцюга не відповідає при цьому значенню, яке він у момент мовлення може прийняти"³¹.

Розгорнену тезу про безперервну плінність означуваного щодо означеного Ж.Лакан аргументує ілюстрацією Ф.де Соссюра: картинка з хвилястими лініями, що нагадують верхні й нижні води у старовинних мініатюрах Книги Буття та тонкі, ніби струмені дощу, вертикальні пунктирні лінії для виділення сегментів повідомлення.

Ж.Лакан, правда, лінійність соссюрівського ланцюга дискурсу вважає недостатньою (приналежність одному голосу і горизонталі), проте саме лінгвістичні ідеї та мовна сутність приводять французького інтелектуала до аксіологічних висновків. І що важливо – і Ф.де Соссюр, і Ж.Лакан операціонально не обмежені регулятивами, стандартами і фактологією лише конкретної галузі знання – їх доведення універсальне, аргументація спирається на полікультурну фактологію, і в цьому не лише перегук наукових позицій, а й дослідницької методології.

Дематеріалізація мови приводить Ж.Лакана до пошуку структур, здатних замінити в аналізі семантику, і вчений звертається до синтаксису й синтактики, досліджуючи смисли, породжені грою означуваних. У психоаналітичному дискурсі постає особистість, трак-

тована як текст, а детермінованість мовних реалізацій несвідомого визначається як синтаксис мовлення.

Ж.Лакан шукає асоціативних посилань, віднесень до символічного факту і знаходить їх у С.Малларме – "мага" французького синтаксису, як їх в свою чергу знаходить у Ж.Лакана великий містифікатор С.Далі (плинна площина несвідомого у Ж.Лакана трансформована в пластичні образи С.Далі, найвиразніше – у знаковій роботі "Постійність пам'яті").

Епістемологічні можливості лінгвістики дають Ж.Лакану підставу для представлення бажання як "метонімії недостатності буття", а сновидіння – як "метафори бажань". У такому понятійно розширеному розумінні лінгвістичні категорії трансформуються в операціональні символи, що цілком відповідає лаканівському розумінню формули "спочатку було слово" структуралістського періоду його творчості.

Заглиблення в методи і метамову лінгвістичного аналізу приводить Ж.Лакана до цитування і розширення відомих епістемологічних метафор. Так соссюрівське порівняння мови з аркушем паперу, одна зі сторін якого – думка (змістовий компонент), а інша – звук (звукова реальність мови)³², Лакан використовує у моделі для формалізації несвідомого, поєднуючи її з топологічною математичною моделлю "стрічки Мебіуса". На думку Ж.Лакана, ланцюг висловлювань у результаті відступів, повторів, пауз нагадує згортання "стрічки Мебіуса" (односторонню площину при склеюванні двох кінців стрічки, один з яких повернуто на 180°), а ковзання по мовленнєвому ланцюгу дозволяє зрозуміти "спід", що знаходиться в одній площині з "лицьовою" стороною мовлення.

Ф.де Соссюр розвиває метафору у бік співвіднесення конкретного – абстрактного у мовленні. Для лінгвіста важливо, що думка і звук можуть бути роз'єднані лише абстрактно, операціонально, і тоді аналіз дістає або психологічної, або фонологічної віднесеності. Для Ж.Лакана насамперед важливим є психоаналітичний дискурс – метафора згортання аркуша паперу. Тобто, виведення з аналізу однієї з поверхонь дозволяє аналізувати мовну реальність у концептуально заданих дослідницьких параметрах, що є принципово важливим для структуралістських методик. Вчений наголошує на тому, що хто знайомий з авторськими топологічними пошуками, має

прекрасно знати про структуру стрічки Мебіуса, де зовсім не повинно залишатися нічого, що має вимірюватися, і що вона, як і реальне, зводиться до самого розрізу.

Лаканівська "гра означуваних" у такій методологічній постановці втілює принцип комбінаторної логіки – одне означене заміщує інше. Тому справедливо інтерпретатори його концепції апелювали до лаканівського вчення про мовні ефекти означуваних відносять до вихідних тез теорії параграматичного (заснованого на грі слів) письма Ю.Кристевої і поглядів Ф.Соллерса на літературу як серію пермутацій (перестановок елементів тексту)³³.

У тріаді психолінгвістичної концепції Ж.Лакана "реальне" – "уявне" – "символічне" (асоціативний корелят до "Ід – Его – Супер-Его" З.Фрейда) як домінанта інтелектуального розглядається "символічне" – *структуруючий стрижень пізнання*, вищий і за "реальне" і за "уявне". Лише "символічне", на думку вченого, має *об'єктивний характер і матеріалізацію в "означуваному"*, яким є мова. І саме матеріальні форми мови ("означуване") домінують над "означеним", тобто над смислами чи референтами.

Розвиваючи ідею тріадності підставових категорій, Ж.Лакан "уявне" розуміє як індивідуальну варіацію "символічного", персоналізоване прагнення до спільної символічної єдності. У такому теоретичному контексті саме "децентрований суб'єкт" пов'язує між собою "символічне – уявне – реальне".

Ієрархічно визначивши диспозицію операціональних категорій в проекції на лінгвістичну вербалізацію концепції, Ж.Лакан продукує дослідницький парадокс: науковий коментар психічного спирається на мовну фактологію як вихідну аналізу, й одночасно – мова є динамічною, структурованою, поліфункціональною системою, метамова якої пошуково багатовекторна.

Так окреслюється внутрішня, глибинна предметність концепції Ж.Лакана – місце мови у структурі свідомості, у структурі інтелектуального.

Завершуючи вчення про особистість, зведену до несвідомого, Ж.Лакан моделює "похмурий каламбур"³⁴, що органічно вписується в стиль парадоксів автора. Обігравши полісемантизм лексеми "яйце" та омонімічність слів *Homme* і *Hommelettee*, Ж.Лакан вибудовує тезу-метафору: "Якщо розбити яйце, то вийде Людина, але також й

омлет". Несвідоме – це "надплаский, широкий млинець, що перемищується, як амеба"³⁵. Р.Барт у нарисі семасіології, запропонованому до другого видання "Нульового ступеня письма" наводить лаканівську метафору як одне з розумінь поняття знака, хоча інші дослідники, зокрема О.Дюкро і Т.Тодоров, не наважуються цитувати непередбачуваного Лакана в лінгвістичному дискурсі, відсилаючи допитливого пошуковця до спеціальних додатків у роботах.

Якщо аналізувати метафору Ж.Лакана у точно окреслених лінгвістичних категоріях, то очевидно, що його психоаналітична концепція виявляє субстанцію змісту, теоретично модифікуючи субстанцію мовної форми, виразу.

Йдеться про специфічне розуміння денотативного зв'язку: зв'язок означуваного й означеного розглядається на межі семантичного поля знака, зі зміщенням у метафоричність і метонімічність, тобто у конотативному аспекті.

Так Ж.Лакан моделює новий теоретичний дискурс – своєрідну антитезу до соссюрівського знака як синтезу, органічної єдності поняття і звукового образу³⁶.

Лаканівський аналіз ієрархічності мовних форм без урахування їх змісту і одночасно намагання логізувати ірраціональний світ несвідомого приводить дослідника до міфологізованого розуміння функцій мови, що полягають, на його думку, не в інформативності, а в тому, щоб заклинати, викликати у пам'яті, символізувати. Так авторський постмодерний пошук корелюється з іншим фундаментальним принципом сучасної епістемології – "істиною", що її Ж.Лакан, як і М.Гайдеггер, називає "буттям-до-смерті".

Термінологічно – і в різні періоди творчості концептуально – теорію Ж.Лакана можна представити і як творчу трансформацію, своєрідний синтез інтерпретаційних наукових дискурсів. Несвідоме, виявлене в системі мовних символів (гнозисний пошук Ж.Лакана – Л.Ш.) співмірне з термінологічними і понятійними концептами "зіяння" (віднесеність до екзистенціалістської онтології М.Гайдеггера), а реконструкція міжособистих стосунків є своєрідним аналітичним паралелізмом до категорій боротьби панівної і рабської свідомості (перегук із класичною "Феноменологією Духу", хоча відомим є іронічне ставлення Ж.Лакана і до засад сцієнтизму, й до постатей класиків). Пізніше, вже в середині століття (з 1949 р.), Ж.Лакан звер-

неться до особистості в парадигмі "буття і ніщо", тобто в аспекті сартрівського формулювання екзистенціалізму. І врешті, сформулює і обґрунтує постулат про слово і бажання як вихідні першопочатку інтелектуального представлення світу, що, розвинуті вченням Ж.Дерріда про цисьмо, стануть базисними в європейському новітньому теоретичному дискурсі, зокрема в колі авторів "Тель Кель".

Конвенція Ж.Лакана виходить за межі як класичного структуралізму, так і ортодоксального фрейдизму, обґрунтовуючи цілісну модель структурно-психоаналітичної естетики, базисною складовою якої є мова. У формах психоаналітичної пропедевтики вчений закликає до "лінгвістичної революції", пропонуючи аргументацію структурування несвідомого як мови, окреслення місця мови як базисної даності свідомості, аналізу ієрархічних рівнів та взаємозалежностей денотативного і конотативного компонентів слова, аргументує "символічний редукціонізм", тобто представляє буття і свідомість особистості як "сітку символів, що їх належить формалізувати."

І, що важливо, структурно-психолінгвістичний аналіз Ж.Лакана спирається саме на лінгвістичні ідеї та проектує спеціальну психоаналітичну проблематику в фактологію мови. Ж.Лакан системно оперує теоретичними конструктами, термінологією мовознавства і логічно розгортає аналіз у лінгвістичну методологію.

В афористичній метафорі Ж.Лакана "мова – птахолов", що здатний внести в життя правду, мова є універсальною знаковою системою культури і мистецтва, а лінгвістичний контекст – базисним для інтерпретативної методології автора.

¹Лакан Жак. Інстанція букви в бессознательном, или Судьба разума после Фрейда. – М., 1997. – С.55; ²Leonardo da Vinci. Codice Atlantico, 145/ Цит. за вид. : Лакан Жак. Інстанція ... – С.55; ³Лакан Жак. Інстанція ... – С.67; ⁴Звегинцев В.А. Язык и лингвистическая теория. – М., 1971; ⁵Le nouvel observateur. – 1974, № 525. – P.73; ⁶Jameson F. The Prison – Hous of Language. – Princeton, 1972. – P.1; ⁷Lacan Jacques. Ecrits. – Paris, 1968; *Він же*. Функции речи и поле речи и языка в психоанализе: Докл. на Римском Конгрессе, читанный в Ин-те психологии Римского унта, 26 и 27 сент. 1953 года / Пер. с фр. – М., 1995; *Він же*. Le seminaire de Jacques Lacan. – P., 1973-1986; *Він же*. Інстанція букви в бессознательном, или Судьба разума после Фрейда. – М., 1997; ⁸Лакан Жак. Інстанція ... – С.54; ⁹Там само. – С.54; ¹⁰Die Frage der Laienanalyse, Gesammelte Werke, XIV. – P.281-283; ¹¹Lacan Jacques. Ecrits. – Paris, 1968, P.868; ¹²Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М., 1974.

– С.115; ¹³Лака́н Жак. Інстанція ... – С.55; ¹⁴Лacan Jacques. Ecrits. – Paris, 1968. – P.99; ¹⁵Лака́н Жак. Інстанція ... – С.55; ¹⁶Там само. – С.56; ¹⁷Там само. – С.56; ¹⁸Там само. – С.56; ¹⁹Там само. – С.56; ²⁰Там само. – С.57; ²¹Там само. – С.85; ²²Там само. – С.57; ²³Там само. – С.58; ²⁴Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка / Проблемы структурной лингвистики, 1967. – М., 1968; ²⁵Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М., 1981; Никитина С.Е. Семантический анализ языка науки. – М., 1987; Соколовська Т.Г. Принципи моделювання словника-тезауруса української термінології з генетики. – К., 1998; ²⁶Лака́н Жак. Інстанція ... – С.60; ²⁷Там само. – С.60; ²⁸Там само. – С.61; ²⁹Там само. – С.61; ³⁰Там само. – С.61; ³¹Там само. – С.61; ³²Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. – М., 1933. – С.78; ³³Филиппов Л.И. Структурализм и фрейдизм // ВФ. – 1976. – №3 – С.159; ³⁴Там само. – С.157; ³⁵Лacan Jacques. Ecrits. – Paris, 1968, P.845; ³⁶Соссюр Ф. Указ. раб. – М., 1933. – С. 78.

В.Й.Горобець, канд. філол. наук

ПРОБЛЕМИ МОВНО-ТЕКСТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ АКТОВОЇ ПИСЕМНОСТІ КІНЦЯ ХVІІ – ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Поглиблений фактологічний аналіз природного розвитку староукраїнської літературної мови станом на кінець ХVІІІ ст. можливий на основі залучення не лише цілісних історико-лінгвістичних джерел, але й вивіренних з огляду на тематичну маркованість контекстових фрагментів ущербних пам'яток, що з'явилися через перервність україномовних традицій у сфері духовної культури народу в другій половині ХVІІІ ст. Оновлені підходи до текстологічного обстеження актової писемності видаються необхідними для з'ясування тих мовних явищ і процесів, що визначають еволюційні зрушення і стабілізацію інновацій на різних рівнях мовної структури. "З теоретичних міркувань, – зауважує Д.С.Лихачов, – ресстрація фактів має начебто передувати їх тлумаченню, проте у практичній роботі текстолога ресстрація і тлумачення відбувається паралельно, адже побачити факт можна лише під певним кутом зору – у світлі його тлумачення"¹.

Об'єктивна інтерпретація розрізнених мовних фактів можлива лише за умови пізнання природи контексту, через усвідомлення механізму постанови тексту певного жанрово-стилістичного різновиду актів. Щоправда, труднощі й непослідовність впливають з

© В.Й.Горобець, 2001.